

1969.

№ 6.

КОНСТИТУЦИОНА
СЪВЕЩАНИЕ

У
ЛАДУЗ

Ијун 1969.

— Атаныз сиздэн жардым алмаг үчүн мэхкәмәјә әризә верибдир.

— Атам? — дејә тәәччүблә сорушдум. Мәнзәр дә, анг да мәнә јахынлашдылар. Мән дөнүб тәәччүблә анама бахдым.

— Атам кимдир? — тәкрат катибәдән сорушдум. Сонра суал долу нәзәрләримә анамын үзүнә зилләдим.

— Атанызы танымырсыныз? Бир ајдыр хәстәханада јатыр, — дејә катибә мәни кинајәли-кинајәли сүздү. — Ејиб олсун!

— Нечә? — анам гејри-иради гәшвишә дүшдү. — Әсәд јатыр? Һансы хәстәханададыр?

— 5 нөмрәлидәдир. Ана, онун бу саат көмәјә еһтијачы вар.

Мән бүтүн бу әһвалатын нә демәк олдуғуну билмәк үчүн анамдан сорушдум:

— Әсәд кимдир? Мәкәр мәним атам Һәсән дејил.

— Сонра биләрсән, оғлум. Тез кедәк евә атана хәрәк апарат. Кәрәсән јазыга нә олуб?

Биз евә кәлдик. Әһвалатдан хәбәрдар олан Мәнзәрин ата-анасы бу дәфә мәни мезәммәт, еләмәјә башладылар. Пис евләд олдуғум үчүн әрклә данладылар:

— Бундан да бөјүк гәбаһәт олармы? — дедиләр. — Сән нә үчүн атана көмәк етмирсән ки, о, мэхкәмәјә мүрачиәт едир. Сәндән мэхкәмә васитәси илә јардым истәјир. Атан индијә гәдәр һарда иди? Бәс Һәсән киши сәнин доғма атан дејилми?

— Мән һеч нә билмирәм, — дејә бүтүн бу суаллардан јаха гуртармаг үчүн бир чүмлә илә чаваб вердим. Анам көмәјимә чатды. О, атама хәрәк һазырлаја-һазырлаја ачы да олса өз кечмишиндән бир аз данышды.

— Әсәд Шамилин әсил ата-сыдыр — деди. — О, бизи атыб кедәндә Шамилин бир јашы вар иди. Онда һеч һарда ишләмирдим. Һеч бир јердән көмәјимиз јох иди. Алимент үчүн мэхкәмәјә мүрачиәт етдим. Чунки Әсәд бизә пул вермирди. «Кедин истәјирсиниз лап

диләнин. Мәнә борч дејил» — дејә јахасыны јана чәкирди. Мэхкәмә гәрар чыхарды ки, Әсәдин мөвачибинин дөрддә бир һиссәси оғлунун бөјүдүлмәси үчүн верилсин. О заман Әсәд јахшы мөвачиб алырды.

Мэхкәмәнин гәрары идарәләринә кәлән кими ишдән чыхды. Даһа доғрусу, иш јерини дәјишди. Һәр јерә сораг вердим, бир ил ахтардым, нәһајәт тәзә иш јерини тапдым. Алимент кағзыны идарәләринә кәтирән күнү јенә дә иш јерини дәјишди. Һәтта бизим јашадығымыз шәһәрдән көчдү. Сонрадан билдим ки, кедәндә идарәләриндән бир гызла да евләниб кетмишдир.

Јенә дә ахтармаға башладым. О атлы олду, биз пијада. Әсәдин јерини көрдүм дејән олмады. Елә бил бир даш бир гујуја дүшдү. Бу минвалла бир нечә ил ахтардыг. Нәһајәт јорулуб отурдуг. Дуз ијirmi дөрд илдир ки, нә өлдүсүнү билдик, нә галдысыны. Јахшы ки, сонралар Һәсәнә раст кәлдим. О Шамилә әсил ата олду. Оғуллуға көтүрдү. Доғма баласы кими охудуб боја-баша јетирди...

Анам бир анлыға сусду. Биз она даһа суал вермәдик. О, һазырладығы хәрәји зәнбилә гојуб мәнә верди.

— Апар, оғлум, мән кетмәјим ки, көрүб кечмишләринә көрә хәчаләт чәкмәсин. Һалыны хәбәр ал, хәрчлик вер, һәкимләрә тапшыр ки, муғајат олсуңлар.

Мән хәрәји көтүрүб Мәнзәрлә бирликдә хәстәханаја кетдим. Мәнзәр јолда мәнән сорушду:

— Атана көмәк едәчәксәнми? Дөнүб Мәнзәрә бахдым.

— Сәнчә, етмәк лазымдырмы?

Мәнзәр бир гәдәр фикирләшиб чаваб верди:

— Мәнә галырса, әлбәттә, лазымдыр. Анчаг кәл чамаатдан сорушаг. Онлар десинләр, белә атаја оғулдан нәфәгә дүшүрмү?

■ ЕЛЧИН

1968 ■

ГАТАР тәрпәнәндә Мәләјкә ханым пәнчәрәдән әринә әл еләди, әри дә ашағыдан она әл еләди, амма залымын көзү елә мәнә иди; нә исә, Мирзә Чәлил јахшы дејиб ки, Һәгигәт, дүнјада бу ни-каранчылыгдан да пис шеј јохдур. Сонра бәләдчи арвад кәлиб билетләримизи алды, пешәкар нәзәрләрлә бир мәнә, бирдә Мәләјкә ханыма бахды, јәни ки, мәсәлә мәлүмдур.

Әввәлчә мән купедән чыхдым, Мәләјкә ханым палтарыны дәјишди, сонра о, купедән чыхды, мән палтарымы дәјишдим, сонра да купедә отуруб Абшерон кечәсинин гыш мәнзәрәсинә тамаша еләмәјә башладыг.

Бәләдчи гадын кәлиб биздән адама бир манат јорғандөшәк пулу алды вә сорушду

ки, чај ичәчәјик, јохса јох? Икминд дө дедик ки, ичәчәјик. Соңра мән палгомун чибиндөн «Әдәбијјат вә Инчәсәнәт» гәзетинин бу күнкү нөмрәсини чыгардыб ыроғләмәжә башладым. Москвада ачылачаг сәһәтшүнасларын бејнәлхалг мүшавирәси бародә дө мәлумат ыар иди, мәнимлә Мәләјкә ханымын мәрузә едәчәјимиз дө јазылмышды, бирчә шәклимиз јох иди.

Мәләјкә ханым сорушду ки, дејсән сатирик јазы охујуреу-нуз? Мән дө дедим ки, бәли, марағлы шејдир. Соңра Мәләјкә ханым деди ки, чајынызы сојутмајын. Мән дө дедим ки, чох сағ олуң, ичәрәм; куја ки, ев саһибәси иди вә мәни гонаг едирди.

Мән тәјјарәжә минмирәм; она көрә јох ки, тәјјарәдән гор-хурам, она көрә ки, тәјјарәдән бир ләззәт алырам—һәрчәнд өмрүмдә тәјјарәжә минмәмишәм—амма буну һисс едирәм. Мәләјкә ханымын да үрәји тәјјарә көтүрмүр.

Мәләјкә ханым кулүмсүјүб деди ки, билмирәм буну сизә дејибләр, ја јох, амма јаман гара-динмәз адамсыныз. Дедим ки, сиз һәлә мәним данышма-ғымы көрмәсиниз. Деди ки, көрмәмишәм вә тәсәввүр дө етмирәм, чүнки нечә илдр си-зинлә бир институтда ишләји-рик, һәмкарыг, амма индијәчән етдијимиз сөһбәтләри лентә јаз-сајдылар, һеч ијирими метр ол-маз, әксәријјәти дө салам-әлеј-күм, әлејкүм-салам.

Мән бозлугума салыб дејә биләрдим ки, әзизим Мәләјкә ханым, ахы мәним сизинлә нә сөһбәтим; биз сөһбәтләшсәк дө сөһбәтимиз баш тутмаз, бош вә мәнасыз олар; биз елә јад адамларыг ки, шүкүр ијирми метрлик магнитафон лентинә. Әлбәттә, бунлары дејә биләр-дим, амма демәдим, чүнки бун-лары демәк дө елә бир сөһбәт иди, мән исә Мәләјкә ханымла сөһбәт етмәк еһтијачындан јүз фаиз азад идим, нечә ки, Са-фурә ханымла сөһбәт етмәк еһтијачындан, нечә ки, Сәмәдлә сөһбәт етмәк еһтијачындан, не-чә ки, Мәликлә, Сәнүбәрлә, Кә-римлә, әмиоғлу Бәјләрлә, хала-гызы Мәдинәјлә, дај нә билим кимлә, кимлә сөһбәт етмәк еһ-тијачындан.

Инсанын ән јахшы мүсаһиби онун өзүдүр—бу сөзләрин мәс'-улијјәти архасында гырх нки иллик бир өмүр дајаныб.

Мәләјкә ханым көзләрини пәнчәрәжә зилләди вә деди ки, өзүңүз билән јахшыдыр, амма бу чүр гара-динмәзлик дө бир шеј дејил. Мән она чаваб вер-мәдим вә өзүм-өзүмлә зара-фат еләдим ки, сакит ол, әзи-зим, әсәбиләшмә.

Бәләдчи гадын кәлиб соруш-ду ки, јенә чај ичәчәсинизми? Дедик ки, јох, ичмәјәчәјик. Бә-ләдчи гадын үзр истәди ки, даһа кәлиб бизи нараһат елә-мәјәчәк, соңра да кизли иш көрән адам кими, еһмаллыча купенин гапысыны өртүб кет-ди.

Мәләјкә ханым көзүнү зүл-мәт пәнчәрәжә дикди, мән дө «Әдәбијјат вә Инчәсәнәт» гә-зетинә.

Мәләјкә ханым пәнчәрәдә өз фикирләринә бахырды, чүнки бу зүлмәтдә бир шеј көрүнмәз-ди, һәрчәнд мәнчә Адәм вә Һәввадан бәри дүңјада ән шәффаф бир шеј варса, о да Мәләјкә ханымын вә мәләјкә ханымларын фикри дүшүнчә-сидир; бу тәрәфдән баһанда о тәрәф олдуғу кими көрүнәр.

Мәләјкә ханым көзләрини пәнчәрәдән чәкмәјәрәк фикир-ли-фикирли деди ки, көрүнүр гатарда сәрнишинләрин бир-би-рини сорғу-суала тутмасы сә-бәбсиз дејил; көрүнүр пәнчә-рәнин бу ејни зүлмәти, бу арамсыз һәрәкәт, тәкәрләрин бу чыггачуку инсанларда бир үн-сијјәт еһтијачы доғурур; көрү-нүр јол инсанлары тәнһалыға апарыр, инсанлар исә бу тән-һалыгдан гачырлар.

Соңра Мәләјкә ханым мәнә бахды.

Әлбәттә, мән јенә дө даныш-маја биләрдим, чүнки бу јол—пәнчәрәнин бу ејни зүлмәти, бу арамсыз һәрәкәт, тәкәрләрин бу әбәдијиш кими чыг-гачуку мәни һансы мүчәр-рәд бир тәнһалыға исә апармырды, апарсајды да мән бу тәнһалыгдан гачмаздым; тәнһалыгдан горхурам. Тән-һалыг—тәкбәтәкликдир, инса-нын өзү илә өзү арасындакы тәкбәтәклик; мән бу тәкбәтәк-ликдән зөвг алырам, чүнки мә-ним ән јахшы мүсаһибим мән өзүмәм;

Бах, елә Мәләјкә ханым. Би-зим һиссләримиздә, һәјәчанла-рымызда, дүшүнчәләримиздә нә јахшылыг ола биләр—һеч нә—биз јадыг. Бу мәним әги-дәмдир ки, башгасы илә сөһ-бәтдә һеч заман дәриңә кет-мәк лазым дејил, һиссләри, һә-јәчанлары башгаларынын ја-нында чылпаглашдырмаг ла-зым дејил, чүнки буну әһә-мијјәти јохдур, үздә олмаса да дахилән сәһә күлә биләрләр, елә сала биләрләр, инанмаја биләрләр—бу һиссләр, һәјәчан-лар јалныз сәнин өзүңә мәнсуб-дур.

Мәләјкә ханым чаваб вермә-јә биләрдим, фәгәг онун мәнә бахан көзләриндә бир истеһза һисс етдим, даһа доғрусу бу истеһза дејилди, Мәләјкә ха-ным бу бахышларла елә бил мәним һалыма ачыјырды. Бу чүр бахышлары биринчи дө-фә дејилди ки, өз үзәримдә һисс едирдим. Нә вахтса Сә-мәд дө беләчә бахмышды мәнә, нә вахтса Бәјләр дө беләчә бахмышды мәнә, һачанса Нә-чибә дө, Һәсән дө, Осман да беләчә бахмышдылар мәнә—чох адам. Бу чүр бахышлар бир ан, чәми бирчә ан мәни да-хилән сарсыдарды вә мәндә бир нөв интигам һисси ојадар-ды, фәгәг мән бу сарсынты-нын да, бу сарсынтынын до-ғурдуғу һиссин дө үстүндән өтүб кечирдим, чүнки билир-дим ки, һағлы мәнәм; өзүм билирдим—кифәјәт еләр.

Лакин инди нечә олдуса мән һәмишәки кими, бу сарсынты-нын да, бу һиссин дө үстүндән өтүб кечә билмәдим, һеч өзүм дө билмирәм нијә бүтүн һәја-тым боју башыма кәлән ән гә-рибә вә индијәчән һеч кимә да-нышмадығым бир һадисәни Мәләјкә ханымла данышдым. Бәлкә дө она көрә данышдым ки, ијирми метрлик магнитафон лентинин узунлуғуна һејрәт ет-син.

Мәләјкә ханым дедим ки, Пикассонун «Касыбларын сүф-рәси» графикасы јадынызда-дырмы?

Мәләјкә ханым деди ки, бә-ли, јадымдадыр, «мави дөв-рүн» бәһрәсидир: киши илә

гадын жемэкхананын бир күнчүндө отурублар, гаршыларында ичи бош бошгаб, бир тика черек, ики стакан вэ бир шүшэ вар; киши сол элини гадыннын чийиннэ гојуб, саг элини онун голуна сөјкөјиб; онлар айры-айры сэмтэ бахырлар, фикирлидирлэр. Сонра Мөлејкэ ханым мэнэ елэ бахды, јә'ни ки, инди көрдү-нүзмү «Касыбларын сүфрәси» јадымдадыр. ја јох?!

Мэн бу бир балача тәкәббүрдү бахышлары чавабсыз гојдум вэ дедим ки, јахшы һафизәниз вар, тамамилэ доғрудур мэн һәмнин әсәри нәзәрде тутурам. Бир күн мэн,—сентјабр тәзәчә кирмишиди—евдэ көһнэ кағыз-куғазларымы саһмаца салырдым. Бу көһнэ кағызлар арасында «Касыбларын сүфрәси»нин нэ вахтса алдыгым бир репродуксиясы көзүмә дәјди. Чохдан иди бу шәкили көрмүрдүм. Бир аз бахыб шәкиди јазы масамын сијирмәсинә гојдум. О күн хејли ишләрим вар иди вэ кечә бәрк јоргун идим. «Лакин јеримә кирән кими, бирдән-бирә «Касыбларын сүфрәси» көзләримин габагына кәлди. Бир аз бу шәкил барәдә фикирләшдим, сонра фикирләри башымдан еләјиб јатмаг истәдим, лакин јата билмәдим. Бу шәкил көзләримин габагындан кетмирди. Көзләримин јумурдум, ачырдым, јеримдә јүз дәфә о тәрәф-бу тәрәфә чеврилирдимсә дә «Касыбларын сүфрәси»ндәки киши илэ гадын бир ан белә мәнән әл чөкмирди. Дуруб әл-үзүмү јудум, ејвана чыхыб бир аз тәмиз һава алдым, фәгәт һамысы әбәс иди, бу ики образ мәнни тәк бурахмырды; о кечә бирчә дәгигә белә јухуја кедә билмәдим. Мәнни һәјәчанлы күнләрим дә һәмнин кечәдән башлады.

Мэн отуруб ишләјәндә дә, шәһәрә чыхыб кәзишәндә дә, киноја баханда да, мусигија гулаг асанда да—һәр јердә вэ даима бу ики фигур көзләримин гаршысындан кетмирди, онларын бахышлары һәр ан мәнни тәгиб едирди. Мәнэ елэ кәлирди ки, онлар бир јердә отурмушларса да бу ан дахилән бир-бирләриндән айрылырлар; онлар бир-бирләрини севирдиләр, фәгәт гаршыларындакы бу сүфрә бу севкини дармадагын едир; вахтыјла ән јахын, ән истәкли адамлардылар, инди исә һәр шејә ол-

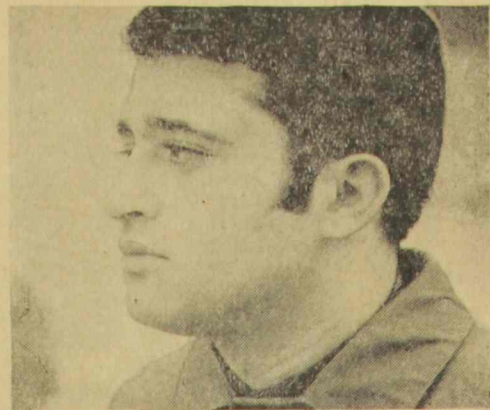
дуғу кими, бир бирләринә дә биканәдирләр; әкәр жемәкхананын башга бир күнчүндә отурмуш һарын бир алверчи бу дәгигә бу гадына көзү илэ ишарә едәрсә, галхыб онунла кедәр, өзү дә һиссиз, һәјәчансыз—биканә; киши исә гадын кетдикдән сонра анчаг ону едә биләр ки, танышы гарсона јалварсын, гарсон јенә дә она иссә јә учуз чыхыр версин вэ о, ичиб кефләсин, сонра да башыны мизин үстүнә гојуб сәрхош-сәрхош ағласын.

Мэн һаһар едә билмирдим, мәнэ елэ кәлирди ки, һәр тикәни, һәр гуртуму уддуғча, бу ики инсана хәјанәт едирәм, чүнки мәнимчүн онлар артыг бир сурәт дејил, реал варлыг идиләр; мән һәр һәрәкәтимдә—ја базарлыг едәндә, ја таксија минәндә, ја башга бир иш көрәндә,—бир күнаһ һисс едирдим вэ бу һисс, бу мүдһиш һисс вәвијјәти о јерә кәтириб чыхартмышды ки, артыг адам кими јашамаг мүмкүн дејилди.

Бу чүр давам едә билмәзди, нә исә олмалы иди. Бу «нә исә»ни фикирләшдикчә дәһшәт мәнни бүрүјүрдү. Мәнни бир хоф басмышды вэ бу хоф бүтүн фикримди, дүшүнчәми учунду-рурду.

Һәмнин күн кечә—јә'ни сентјабрын ијирми үчүндә јеримдә узаныб-әзаб чәкирдим, нечә күндән бәри олдуғу кими, јухуја кедә билмирдим, мәнэ елэ кәлирди ки, бу саат нә исә сәһирли бир һадисә баш верәчәк, мәсәлчүн, бу саат таван икијә бөлүнчәк, көјдән бөјүк бир зәнбил енәчәк, нечә олачгәса, мән дуруб бу зәнбилини ичиндә отурачағам вэ һара исә кедәчәјәм, әбәди кедәчәјәм; бир бошлуға, бир һейлијә кедәчәјәм. «Касыбларын сүфрәси»нин тәгиби говуб апарачаг мәнни; һисс едирдим ки, кишинин вэ гадыннын бу чүр бахышлары мүгабилиндә мән, әввәлки тәк һеч нә олмайыбмыш кими јашаја билмәјәчәјәм.

Галхыб мизүстү лампаны јандырдым: саат үчә он дәгигә галырды. Ванна отагына кедиб јујундум. Өз-өзүмә үрәкдирәк вермәк истәјирдим ки, кечиб кедәчәк, ахыр вахтлар чох ишләдијимә көрә әсәбләрим көркинләшиб, мүвәггәти психоложи сарсынтыдыр, бир аздан һәр шеј өз гајдасына дүшәчәк, фәгәт бир шеј чыхмырды, көрүрдүм ки, өзүм-өзүмә алдадырам.

Зәнк сәси ешитдим, бајыр гапысынын зәнки иди. Зәнк бир дә чалынды. Ушатлар ојанма-сын дејә, чәлд гапыја јахынлашыб јавашча сорушдум ки, кимдир?

Чох таныш бир сәс чаваб верди ки, мәнәм, ачын.

Гапыны ачдым: гаршында уча бојлу, арыг, гәрибә көркәмли бир адам дајанмышды. Мән ону һараданса таныјырдым, амма ким олдуғуну хатырлаја билмәдим. Онун башында Чаплинин цилиндр ки-ми бир цилиндр, әјниндә көдөкчә, бојнунда шәрф вар иди. Нәдәнсә мәнэ елэ кәлди ки; бу адам артистдир вэ елэ бил бу һисс, кечә јарысы онун мәнни евимә кәлмәсини бир балача ганунаујунлашдырды.

— Олармы, мүсјө?

— Бујурун.— дедим вэ онун мүрачитиндә дә бир гәрибәлик һисс етдим, фәгәт бу гәрибәлик нәдә иди—билмирдим.

Иш отагымын ишығыны јандырдым вэ онунла бирликдә отаға кирдик. Она јер көстәрдим, отурду вэ мән гәфләтән бу адамын ким олдуғуну таныдым, мәнни сојуг тәр басды: бу адам «Касыбларын сүфрәси»ндәки киши иди.

Көзләримин она зилләмишдими дә һеч нә барәдә фикирләшмирдим, һеч нә дүшүнмүрдүм, чүнки фикирләшмәк, дүшүнмәк бачарығында дејилдим. О, гејри-ади дәрәчәдә узун бармаглы, гупгуру—сүмүк вә дәри—алини мәнэ узатды:

— Биз бир-биримизи танысаг да шәхсән таныш дејилик. Мәнни адым Ејтен Расјордур, мүсјө.

Овчумдаки бу эл мени өзүмкөтүрдү: бу шейтан эли дежилди, бу инсан эли иди вэ бу элин саһиби мөчүзэлэр алэмнндөн кэлэ билмээди; бу гуптуру өлдэ бир инсан һорарәти, инсан изтирабы, һәҗәчаны дүҗдүм вэ бу дүҗу мени инсәбәтән сакитләшдирди.

О, силнндири башындан чыһартды, сонра гуптуру алмаһыһларыны овушдуруб синәдән кәлән кал бир сәслә деди:

— Мүсҗө, мән үзр истәҗирәм ки, кечә вахты сизни истираһәтинизи поздум, амма бу саат мән елә бир вәзирәтәҗәм...— О, узун бармаһларыны сындыра-сындыра чох чәтинликлә данышырды, һисс едирдим ки, һәҗәчаныдыр.— Билрәһинизми, мүсҗө, Тереза әбәди олараг мәнән әҗрылыр... О, буну демир, бәлкә дә һеч билмир, лакин мән буну һисс едирәм, мүсҗө, бүтүн дәншәти илә һисс едирәм...

Оун сөзүнү кәсмәдим, мәнним үчүн әҗдын иди ки, Тереза һәмәкханада онула бирликдә әҗләшмиш гадынын адыдыр.

— Һәр шеји сизә ардыһыл сәҗләҗим. Биз, һәни мәннимлә Тереза, мүсҗө Пикассо илә Медрано сиркинә таныш олмушдуг. Мән чанбазам, даһа доғрусу чанбаз идим...— О, сол әлини галдырыб нифрәтлә өз голуна бахды.— Ләһәтә қәлмиш бу голум сынды, чанбазлығым да бунула гуртарыб кетди. Сиз мәнним бу әҗри голуму көрмәһисиниз, мүсҗө Пикассо бу голуму Терезанын чийинә гоҗуб.— Етҗен Раснҗор кечән күнләри хатырлаҗырмыш кими күлүмсүндү, сонра көзләрини голуна зилләҗиб бир нечә ан сусду.

Мән бу көрүшүн реаллығына артыг гәтиҗән шүбһә етмирдим, бу, хәстә бир тәфәккүрүн шанранә уҗурмасы дежилди, бизим бу көрүшүмүз јуху да дежилди. Мәнним гаршында чанлы инсан отурмушду— чәнаб Раснҗор. Оун варлығы бир көрчәклик иди, нечә ки, дүнҗада мән вар идим, нечә ки, инди бу саат биз сизинлә татарда кеҗидик.

Етҗен Раснҗор бармаһларыны сындырырды. Мән һисс едирдим ки, о, даһили изтираб ичиндәдир вә бу изтираб ону данышмаға гоҗмур. Бу сыхынтылы сүкуту позмаг үчүн сорушдум ки, азәрбаҗчан дилини һарадан билир?

О, тәәччүблә мәнә баһыб де-

ди ки, мән франсыз дилиндән башга бир дил билмирәм.

— Нечә ки, башга дил билмирәһиниз? Мәкәр сиз инди азәрбаҗчанча данышмырсыһызмы?

— Мән франсызча данышырам, мүсҗө.

— Бәс... бәс мән нә дилдә данышырам?

— Сиз дә франсызча данышырсыһыз, мүсҗө, әлбәттә.

Оун тәәччүбү јаланчы тәәччүб дежилди вә мән һисс етдим ки, онун сөзләри дә һәҗигәтдир: биз һәрәмиз өз дилимиздә данышырыг, фәҗәт мән ону азәрбаҗчанча ешидирдим, о исә мәнни франсызча ешидирди вә бизим јанымызда тәрчүмәчи дә јох иди, бу илаһи бир гүввә деҗил, бизим мүвәҗәти үнсирәһимиз үчүн јарадылмыш бир лабүдлүк иди.

— Инди нечәнчи илдир, чәнаб Раснҗор?

О, јенә дә тәәччүблә мәнә бахды:

— 1904-чү илин сентҗабрыдыр, мүсҗө.

— Вә биз Париҗдәҗик, елә дежилми?

— Әлбәттә, еләдир, мүсҗө.

Етҗен Раснҗор үчүн 1904-чү илин сентҗабры иди, биз кечә јарысы Парисдә отуруб сәһбәт едирдик; мәнним үчүн исә, әҗдын мәсәләдир ки, 1968-чи илин сентҗабры иди, биз Бақыда, мәнним отағымда отуруб сәһбәт едирдик вә бүтүн бунлар ганунауҗун бир керчәклик иди.

Етҗен Раснҗор чох чәтинликлә данышмаға башлады:

— Мүсҗө, кечә вахты истираһәтинизи поздугма көрә, бәлкә дә гәзәбләһирсиниз, лакин... лакин мәнним башга әлаһым јох иди... Мәнним үчүн Тереза-сыз һәҗәт јохдур, мүсҗө... Мән онсуз јашаја билмәрәм, о исә, мәнән әҗрылыр, геҗри-иради әҗрылыр... О, һәләлик чисмән мәннимлә олса да, мәнән узағлашыр тамам... Бизим күзәранымыз ону мәнән әҗрыр, мүсҗө. Анчаг хаһиш едирәм мәнни дүзкүн баша дүшәһиниз вә Тереза барәдә һисс фикирдә олмаҗасыһыз. О, безиб, баша дүшүрсүнүзмү, артыг һәр шеҗә бикәнә олуб, онда һәвәс өлүб, мүсҗө, ја да өлмәкдәдир.

Етҗен Раснҗора гулаг асырдым, фәҗәт мәнә елә кәлирди ки, бүтүн бунларын һамысыны әввәлдән дә билирәм вә мән бу әзаблы күнләр әрзиндә Етҗен Раснҗора әл тутмаг, мүвәҗәти дә олса изтирабларыны азәлтмаг үчүн мәнз бу көрүшү көзләмишәм; үрәҗимә даммыш һәмин «нә исә» дә һеч бир мүдһишлик јох иди, «нә исә» бизим бу көрүшүмүз иди.

— Мән һисс едирәм ки, бүтүн бунлар мүвәҗәтидир... Әкәр он күн, он беш күн биз инсан кими јашаја билсәк, даһа һәмишә Тереза илә биркә олаһаһыг, лап аһындан өлсәк дә... Бу бәһрандыр, мүсҗө, мүвәҗәти бәһран, лакин бу мүвәҗәти бәһран әбәди олараг бизи бир-биримиздән әҗыра биләр. Тереза да даһа әбәди олараг Тереза олмаз, мүсҗө, бу, ондан асылы деҗил...

Бизим евдәки телевизорумуз чох көһнә иди: «Темп-2». Көһнә иди деҗәндә, инди дә елә һәмин телевизордур. Јолдашымыла бирликдә бир аз пул дүзәлтмишдик ки, нәһәҗәт бу телевизору дәҗишәк, даһа ушағлар футболла баһмагдан өтрү гоһшулара гачмасын. «Електрон-2» алмаг истәҗирдик. «Електрон-2» дәрәд јүз нечә манатдыр. Пул мәнним јазы масамын сиҗиртмәһиндә иди. Галһыб пулу һамысыны көтүрдүм вә динмәзчә Етҗен Раснҗора узағдым. О, јенә дә чох чәтинликлә деди:

— Мән мәғрур адамам, мүсҗө... Сиз һәлә мәнни јаһыннан танымырсыһыз. Мүсҗө Пикассо чох кәнчдир, онун чәми иҗирми үч јашы вар, Испанијадан јеничә кәлиб... О, бизим достумуздур, лакин лап дәриндән танымыр бизи... Мән мәғрур адамам, мүсҗө, анчаг мән бу пуллары сиздән көтүрәчәҗәм, өзү дә борч кими көтүрәчәҗәм. Мән буну Тереза үчүн едирәм, Сиз мәнә бир диләнчи кими баһмаҗын, мүсҗө, бу мәнним борчумдур.

О, пуллары чибинә гоҗду Мән она манат вермишдим, о исә шүбһәһис ки, чибинә франк гоҗду. Сонра ајаға галһды. Силнндири башына гоҗду. Һеч бир сөз демәдән гуптуру әли илә әлими сыхды, бир дост кими сыхды вә чәлд аддымларла отагдан чыхды.

Етҗен Раснҗорун ардынча баҗыр галысыны бағладым вә отаға гаҗытдым.

Бәлкә Етјен Расијор доғрудан да чох мәғрур адамдыр вә бу пуллары мәнән гәбул етмәк онун үчүн ән әзаблы бир иш иди. Әкәр бу чүрдүрсә, ешг олсун Етјен Расијора, о, башга бир инсан үчүн өз мәғрурлуғуну белә гурбан верир—һәр адам буна гадир дежил.

Бәлкә Етјен Расијор утандығы үчүн белә дејирди, о, мәғрур дежил, бу пуллары алыб чибинә гојаркән севинч ичиндә иди, бәлкә үрәјиндә мәним садәләвһлүјүмә күлүрдү. Әкәр һәгигәтән беләјдисә дә мән тәәссүфләнимирдим, чүнкү мән «Касыбларын сүфрәси»нә бахдығым күндән өзүм дә билмәдән бу көрүшүн һәсрәтиндә олмушам вә һәркаһ Етјен Расијор бу кечә мәним отағыма кәлмәсәјди, бәлкә мән дә һәфтәләрдән, ајлардан, лап илләрдән сонра «Касыбларын сүфрәси»ни башымдан чыхарачағдым, раһатлашачағдым.

Гејри-иради мизә јахынлашарағ «Касыбларын сүфрәси»ни көтүрүб бахдым вә... елә бил үрәјим дајанды: Етјен Расијор илә Тереза дүнјанын ән хошбәхт адамларыҗдылар, гучаглашмышдылар, күлүрдүләр, онлар бир-бирләрини севирдиләр вә һәмишә дә севәчәкдиләр; гаршыларындакы сүфрә елә бол иди ки, нә десән варыҗды—тојугдан тутмуш әлә шәраба гәдәр.

Пикассонун бу рәсми јалныз мәнәдир, мәним көһнә репродуксијамдан башга һеч ким дә белә бир шәкил јохдур. Бүтүн башга көчүртмәләрдә «Касыбларын сүфрәси» әслиндә олдуғу кимидир, мәним репродуксијам исә бир нүсхәлидир.

Мән бу һадисәни һеч кимә данышмамышам, чүнки бунун әһәмијјәти јохдур; чүнки һеч ким мәнә инанмаз. Мән бу һадисәни өз јолдашыма белә данышмамышам. «Електрон-2»нин пулунун нечә олмасы барәдә бир әһвалат гурашдырыб демишәм вә о, инаныб.

Инди көрүрсүнүзмү, ијирми метрлик магнитафон ленти бир

о гәдәр дә аз дејил. Әлбәттә, Мәләјкә ханым, сиз дә инди үрәјиниздә мәнә инанырсыңыз, бәлкә дә лап хәстә һесаб едирсиниз, амма мән о көчүртмәни өзүмлә көтүрсәјдим, сизә көстәрәрдим вә сиз буна инанардыңыз. Мән сизә сөз верирәм ки, Бакыја гајыданан сонра бир дәфә һәмин көчүртмәни сизә көстәрәчәјәм, һәрчәнд индијә гәдәр һеч кимә көстәрәмәмишәм.

Мәләјкә ханым күчлә пычылдады:

— Мән сизә инанырам.

Мәләјкә ханым бу сөзләри чох гәрибә тәләффүз етди вә мән јалныз инди һисс етдим ки, Мәләјкә ханым елә бил өзүндә дејил, елә бил дахили бир сарсынты ичиндәдир, елә бил бу сарсынты онун бүтүн бәдәнини учундурурду. Бу, јалныз мәним данышдығым һекајәтин тәәсири дејилди.

— Мән сизә инанырам. Көстәрмәсәниз дә инанырам, Сиз... сиз Латурун «Мүгәддәс Себастан үчүн ағлајан мүгәддәс Ирина» әсәрини хатырлајырсыңыз, елә дејилми?

Мән әввәлчәдән нә исә түкүрпәрдиҗи бир шеј һисс едәрәммиш кими, дедим ки, бәли, хатырлајырам. Мән доғрудан да Латурун чәкдији бу шәкили хатырлајырдым: кечәнин гарәилығы ичиндә бир мәшәл тәк јанан шам ишығында, көксүнә ох санчылмыш мүгәддәс Себастанын чәсәди гаршысында ағлајан дөрд гадын фигуру.

— Сиз хатырлајырсынызмы... хатырлајырсынызмы Себастан нечә дә нараһат јерә сәрилмиши... Онун вәзијјәти нечә дә гејри-тәбии иди... Бу гејри-тәбилик нечә дә әзаблы иди... Бу әзаблы өлүмү хатырлајырсынызмы?... Инди... инди мәнәки көчүртмәдә белә дејил... Мән... мән Себастанын көксүндәки оху чыхартмышам! Будур!

Мәләјкә ханым һәјәчандан титрәјән әлләријлә тәләсик јол чантасыны ачды вә тәхминән гарышјарымлығ бир ох чыхартды. Бу, кичик олса да, һәгиги ох иди. Бу, һәгигәтән мүгәддәс Себастанын көксүндән чыхарылмыш ох иди—буну бүтүн варлығымла һисс етдим.

— Мән дә сизин кими әзаб чәкирдим, бу шәкилин көчүртмәсинә бахандан сонра сизин кими өзүмә јер тапа билмирдим. Мән... мән дәһшәт ичиндә идим. Себастанын нараһат бәдәни, онун бу чүр гејри-тәбии өлүмү бирчә ән белә көзләримин габағындан чәкилтирди. Бир кечә мән... јеримдән галхыб һеч өзүм дә билмәдим ки, нечә олду әлими һәмин көчүртмәјә атдым вә Себастанын көксүндәки оху чәкиб чыхартдым... Инди мәнәки шәкилдә Себастан о чүр нараһат дејил, бәдәни дә әзаб ичиндә говрулмур, көксүндәки охун һеч јери дә галмајыб... Мән бу әһвалаты индијәчән һеч кимә данышмамышам. Бу оху да һәмишә өзүмлә кәздирирәм. Горхурам јолдашым көрәр, мән исә ону баша сала билмәрәм. Бу оху туллаја да билмәрәм, мәнә елә кәлир ки, әкәр оху тулласам, башгаларының көксүнә санчыла биләр.

Мәләјкә ханым оху чантаја гојду вә һавасызлығдан дабыхырмыш кими, галхыб купедән чыхды.

Мән өзүмү чох сакит һисс едирдим, үрәјим дә дөјүмүрдү, көзләрим дә гаралмырды, мәни сојуг тәр дә басмырды, фәгәт мәним бејним чатлајырды, бејним аз галырды дағылсын.

Нә үчүн мән өз һәјат јолдашыма јалан гурашдырыб дејирәм? Мән адичә оларағ һәр шеји она даныша биләрдим вә о да адичә оларағ һәр шеји баша дүшә биләрди. Бәлкә онун әринин башына даһа гәрибә бир иш кәлиб вә о да индијә гәдәр буну һеч кимә данышмајыб?

Нә үчүн бизә елә кәлир ки, ән јахшы мүсаһибимиз, ән јахын, доғма адамымыз өзүмүзүк?

Сонра Мәләјкә ханым купејә кирди. Бир аздан мән јеримә галхыб бу суаллары башымдан еләдим вә јатдым.

ДУРБӨЧҮР азаркешләр олур. Сажмагла гуртараң дежил. Бәјәм бирдир, икидир, үчдүр? Јахшысы будур, һамысына ол атмајым, бириндән сөз ачым. Дәрман азаркешиндән!

Мән белә адамы таныјардым. Таныјардым дәрәндә ки, үрәјинизә арјы шеј кәлмәсин, әлүб еләмәјиб, сағ-саламатдыр. Узагда да дежил, арамыздадыр. Күндә, јалан олмасын, јүз јол растыныза чыхыр. Анчаг бу башдан мән мә'зур тутун, нәдән ки, адыны чәкә билмәјәчәјәм. Чүнки истәми-рәм онун бу мәрәзиндән өзкәләри дә хәбәр тутеун. Габаг-гәшшәр кәләндә үзүнә дә олмаса, чеврилиб архасынча күл-сүнләр...

Танышлығымыз белә башлады. Бир күн кабинетдә отуруб хәстә гәбул едирдим. Ичәри танымадығым адам кирди. Бәјдан кәдәрәк, нә арыг, нә көк. Јә'ни өз ганында-ширәсиндә. Анчаг бәдәнинә көрә бап-балача олан башы елә бил чыхыг-галхаг чийинләри арасында итиб батмышды. О, бир аддым ирәли кәлиб додагларынын учунда күлүмсүнә-күлүмсүнә деди:

— Бағышлајын, доктор, ики дәгигә вахтынызы алмаг олар?

— Бујурун.

О, тәләсик әлини јан чибинә атыб бир нечә дәрман шүшәси чыхартды.

— Сиз билән бунлар нечә дәрманлардыр?—дејә көзләрини азча гыјараг үзүмә бахды.

Дәрман шүшәләринин үстүнү охудум. Пенисилин вә стрептомитсин флаконлары иди.

— Көзәл дәрманлардыр,— дедим.

Севинчәк:

— Беш-алты күндүр өзүмә вурдурурам,— деди.

— Нијә?

— Нијә? О, тәәччүблә мәнн сүздү.—Индичә бујурмадыныз ки, көзәл дәрманлардыр?

— Дүздүр, дедим. Анчаг кәрәк бир дәрәдә-азара көрә иш-ләдәсэн...

О, күлдү.

— Шүкүр олсун, дава-дәрманларын сајәсиндә бир азар-безарым јохдур.

— Онда бәс..

О, сөзүмү битирмәјә аман вермәди.

— Доктор, мән габаглајырам.

— Нәји, чаным?!

— Хәстәлији! Нә чохдур хәстәлик. Мәсәлә: кор бағырсаг һову, сәтәлчәм, анкина... Гара мәнн басынча, мән гараны басырам.

— Хејри јохдур. Јалныз чидди хәстәләнәндә бунларә әл атырлар... Бу күн елә дәрманлары өзүнә вурдурсан, сабаһ әмәлли-башлы хәстәләнәндә көмәклији аз олар, ја һеч ол-маз. Нәдән ки, бәдән дәрмана ејрәшиб.

Әли АҒАБӘЛЛИ

Азаркеш

О, јенә күлдү.

— Доктор, онун дәрдинн чәкмәјин, о чага гәдәр јени-јени дәрманлар чыхачаг. Күндә бири чыхмыр?

О күндән әл чәкмәди мән-дән. Каһ кабинетдә јахалады, каһ күчәдә габағымы кәсди, каһ да евдә отуруб динчәлди-јим јердә гапыны ачыб кирти ичәри.

— Бағышлајын, доктор, бу һәбләрә бир көз јетирин.

— Дәмир илә мәркүмүшүн гарышығыдыр. Ган артырмаг үчүндүр.

— Он күндүр атырам...

— Артыг чәһддир.

— Елә демәјин, доктор, артыг јағын хәрәјә нә зијаны?!.. Ја да:

— Үзр истәјирәм, доктор, бир дәгигә ајаг сахлајын. Көрүн бу дәрман нечә шејдир. Сиздән јахшы олмасын, Бақыда бир достум вар, о көндәриб.

— Бу резерпиндир,— дејирәм.—Ган тәзјигини ашағы салыр.

— Күндә—ики күндә парасыны атырам, доктор.

— Нијә? Ган тәзјигин бәјәм јүксәкдир?

— Хејр, гајдасындадыр. Дејирәм, нә билмәк олар, бирдән галхыб еләјәр, хәбәрим ол-маз...

Бир күн ишдән сонра шәһәр бағында бир дәстә адамла кәвиширдим. О да бу дәстәнин ичиндәјди. Хәстәләрдән бири гаршыма чыхыб дил-ағыз еләди:

— Өмрүн узун олсун, доктор, чох көзәл дәрман имиш. —дејә әлиндәки һәбләри кәстәрди. — Гәбул еләјәндән бәри даһа үрәјим сыхылмыр.

Елә ағымы долдуруб нә исә демәк истәјирдим ки, о, мән-дән әввәл дилләнди:

— Ондан мәнә дә вер, атым, —дејә овчуну ачды.

Мән дајана билмәјиб күл-дүм...

Бириндә дә кечә јатмаға һазырлашырдым. Бирдән гапы гәфил дөјүлдү. Дуруб ачдым.

Чаван бир оғлан дили долаша-долаша деди:

Шәкил Илјасындыр.